

Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyonerlik Faaliyetlerinin Hukukî Dayanağı

Erdoğan Keskinlik*

The missionary activities of the European and American missionaries increased in number and variety since the 19th century. The first missionaries were the French Jesuits in the Ottoman lands and the activities of English and American Evangelist missionaries were common in Anatolia, Balkans and Arab geographies. The missionary establishments maintained their activities through schools, hospitals and other socio-cultural fields while Christian doctrines were transferred thanks to the churches. They tried to base their missionary works on a legal ground. They legalized it with the free trade treaties -extending from 1740 to the Berlin Agreement- varied in several capitulations, concession, agreement, the unilateral state edicts and some articles of the Ottoman constitution. Some central and peripheral administration of Ottoman Empire blocked or restricted the missionary works. The protestant missionaries defended their activities based on the texts above-mentioned. Although these texts did not justify their activities, the legal loopholes and the personal initiatives of some Ottoman administrators led these activities increase in number and variety.

Key Words: Ottoman Empire, Missionaries, Evangelism, Bibleland, Capitulation

A-MİSYONERLİK VE OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA MİSYONER HAREKETLER

a) Misyonerlik: Misyonerlik, Latince "göndermek" anlamına gelen (*mittere*) fiilinden türetilmiş (*missio*) kelimesinden gelmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren Hıristiyan inancını yaymak ve ayinleri yönetmek yetkisiyle donatılmış din adamlarının farklı bölgelere gönderilmesine misyon (*mission*), bu gibi görevlilere de misyoner (*missionary*) denilmektedir.¹ Eylem olarak misyonerlik eğitim, basım-yayım, sağlık, ekonomi ve çeşitli himaye araçları ile Hıristiyanlığın yayılması olarak tarif edilebilir. Amerikalı ve Avrupalı misyoner örgütler XVI. yüzyıldan itibaren mensup oldukları kilise anlayışındaki Hıristiyanlığı Asya ve Afrika toprakları başta olmak üzere dünyanın diğer coğrafyasına taşımışlardır.

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul 1991, s. 14.

Misyonerliğin özünde uhrevî amaçlar olmasına rağmen, uygulamada dünyevî yönü öne çıkmaktadır. Misyoner örgütleri, çoğu kez tabiiyeti altında oldukları veya korundukları siyasî otoriteyle işbirliği içerisinde olmuşlardır. Bu işbirliği siyasî, ekonomik ve kültürel alanları kapsamaktaydı.² Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin kendi kıtaları dışındaki misyonerlik çalışmalarında “Ticaret-Hıristiyanlık” ilişkisi önemli bir bağlantı noktasıydı. Avrupa sanayi ürünlerinin Asya ve Afrika kıtalarında pazarlanmasında misyonerlik çalışmalarının rolü önemsenmelidir. Misyonerlik çalışmaları ile bir taraftan misyonerlik yapılan coğrafyada sanayi üretimi için pazar oluşturulmuş diğer yandan bu pazar ihtiyacının karşılanması için Avrupa sanayi üretimi teşvik edilmiştir. Özellikle İngiltere’nin XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılda Afrika ve Asya kıtalarına yaptığı ihracat ile bu bölgedeki misyoner hareketlerinin artışındaki paralellik anlamlıdır.³

b) Osmanlı İmparatorluğu’nda misyonerlik faaliyetleri: Osmanlı İmparatorluğu’nda misyonerlik çalışmalarına girişen ilk Hıristiyan grup Cizvitlerdir. Cizvit misyonerleri aynı zamanda Fransa’nın siyasal amaçlarına hizmet ettiklerinden siyaset olarak Fransa’ya, Katolik olduklarından mezhep olarak Papa’ya bağlı idiler. Cizvitleri zamanla başka misyoner gruplar takip etmişlerdir. XIX. yüzyıla gelindiğinde hemen her Hıristiyan misyoner teşkilatının Osmanlı Devleti topraklarında faaliyet içerisinde olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Balkanlar, Anadolu, Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasında en yaygın misyoner örgütü Protestan Evangelist hareketidir. Evangelist misyonerler, Amerika ve İngiltere merkezli olmak üzere iki ülke tarafından desteklenmişlerdir. Amerikalılar, Yunan isyanı münasebetiyle Akdeniz dünyası ile ilgilenmeye başlamışlardı. Bu ilgi, ticaret, denizcilik, diplomasi ve misyonerlik çalışmaları olarak gelişti. Misyonerlik hareketi, Yunanlılara dolaylı bir desteği ve yardımı içermekteydi.⁴ Osmanlı topraklarında ilk Protestan misyonerliği, İngiliz Church of Missionary Society’ye bağlı bir papazın Mısır’a gelmesiyle başladı. İngilizleri Amerikan misyonerleri takip etti. 15 Ocak 1820 günü İzmir’e ayak basan Pliny Fisk ve Levi Parsons isimli iki Amerikalı misyoner, ABCFM (American Board of

2 J.Herbert Kane, *A Concise History of the Christian World Mission*, Michigan 1992, s. 58.; Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 15-16.

3 Brian Stanley, “Commerce and Christinity : Providence Theory, The Missionary Movement, and The Imperialism of free Trade, 1842-1860”, *The Historical Journal*, 26, 1 (1983), s. 71-94

4 Brian Stanley,a.g.m.s. 74.

Commissioners for Foreign Missions) – misyoner teşkilatı üyeleri idi.⁵ Bu tarihlere farklı misyoner grupları Osmanlı topraklarına gelmeye başlamıştı. İlk Amerikan evangelist misyonerlerden biri olan Messers'da 1820 yılında İzmir'de faaliyetlerine başlamıştı.⁶ İngiliz Evangelistler tarafından 1854 yılında İngiltere'de Exeter şehrinde bir misyoner teşkilatı kuruldu. Bu misyoner teşkilatının temel hedefi, Amerikalı misyonerlere yardımcı olmaktı. Fakat zamanla bu teşkilat, Osmanlı Devleti topraklarındaki çalışmalarını geniş bir alana yayarak müstakil olarak çalışmaya devam etti. *Turkish Missions Aid Society*, *Western Asia Missions Aid Society* gibi çeşitli isimler altında çalışan teşkilat, Osmanlı topraklarına “İncil toprakları” olarak inandıklarından dolayı sonunda adlarını “*Biblelands Missions Aid Society*” olarak belirlemişlerdi.⁷

Biblelands misyonerleri, Osmanlı topraklarında din, eğitim ve sağlık alanlarında çalıştılar. Din alanında; Protestanlık inancını yayıp bu mezhebe göre ayın yapma geleneği oluşturmak, İncil basıp dağıtmak, Protestan din adamı yetiştirmek gibi hususlarda faaliyet yürüttüler. Eğitim alanında; okul ve yetimhane açarak, seminerler verdiler. Tıp alanında ise; dispanser açıp, gezici doktor ve hemşireler ile sağlık hizmetlerinde bulundular.

Biblelands teşkilatının kurumsal arşivi, teşkilatın çalışmaları hakkında detaylı bilgi vermektedir.⁸ Bu arşivde teşkilatın iki önemli evrak grubu bulunmaktadır. Bunlardan biri teşkilatın yılsonu çalışma raporları, diğeri misyonerlik yapılan bölgelerde elde edilen başarıları anlatan alan çalışmalarının teşkilatın finansmanını sağlayanları bilgilendirmek ve yüreklendirmek amacıyla yayınlanan *The Star in the East* dergisidir.

İngiliz Evangelist Misyonerler, çalışmalarını hukukî bir çerçevede gerçekleştirdiklerini savunmuşlardı⁹ Bu hususta ilk dayandıkları hukukî metinler kapitülasyonlardır. Kapitülasyon kavramı kapsamlı bir içeriğe sahiptir. Bu bağlamda kapitülasyon, “Osmanlı İmparatorluğu memleketlerinde daimi surette yahut geçici olarak oturan Hıristiyan devlet tebaasına

5 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 16.

6 Edward Mead Earle, Early “American Policy Concerning Ottoman Minorities”, *Political Science Quarterly* Vol. 42, No. 3 (Sep., 1927), s. 340-342.

7 Teşkilatın ismi bundan sonra metinde Biblelands diye anılacaktır.

8 Bibleland Missions Aid Society'nin arşivi ve arşivin Osmanlı Tarihi açısından önemi için bkz, Erdoğan Keskinliç, “Biblelands Arşivi ve Osmanlı Topraklarında İngiliz Misyoner Evangelist Faaliyetleri”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, C. 10, No. 37, (2008), s. 102-120.

9 “Turkish Missions Aid Society” Misyonerlik Teşkilatının Arşivi Biblelands Collection ismiyle Birmingham Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde MS203 olarak tasnif edilmiştir. Arşiv bundan böyle MS203 olarak anılacaktır. 16 numaralı Kutu içinde *The Star in the East* dergisi, S. 45, January 1894, s. 8-11.

bağsolunan müsaadeler ve imtiyazları ihtiva eden ve Osmanlı Devletinin en şevketli ve kudretli bir zamanda, Babîâli'nin rıza ve muvafakati ile akdolunan muahedeler”¹⁰ olarak tanımlanabilir. Kapitülasyonun temel içeriği yabancı-lara tanınan imtiyazlardır. İmtiyaz, “bir devletin kendi ülkesinde özellikle yabancı kişi, zümre, kurum veya devletlere verdiği bazı iktisadî hak ve ayrıcalıklar-ı ifade eder.¹¹ Osmanlı Devleti'nde, “harbî” statüsündeki Batılılara tanınan imtiyazlarda daima İslam hukuku, özellikle de Hanefi mezhebi esaslarına riayet edilirdi.¹²

Kapitülasyonlarda misyonerlerle ilgili hususlardan birisi de himaye meselesidir. Konsololar, kapitülasyonlar aracılığıyla ruhban sınıfının hâmilini üstlenmişlerdi. Böylece misyoner ruhbanların kendileri ve yaptıkları işler hukukî güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Oysa 9 Ağustos 1863 günü çıkarılan Yabancı Konsololar Nizamnamesinde konsoloların yerli ve yabancı ruhban kesiminin hâmilîği hakkında açık bir hüküm bulunmamaktadır.¹³ Ancak nizamnamenin içinde konsoloların genel himaye hakları ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Bu hükümlere dayanılarak ileride yerli ve yabancı ruhban sınıfının himayesi hususu ortaya çıkmış ve buna yönelik işlemler yapılmıştır. Osmanlı memleketlerinde yabancı bir devletin himayesine mazhar olmuş bir takım ruhban cemiyetleri ve bunlara ait mektepler, hastaneler ve diğer müesseseler öteden beri vardı. Avusturya, Beyoğlu'nda Sainte Marie kilisesi rahiplerini ve St. Georges Soeurs de Hcarite'lerini, İtalya, Beyoğlu'nda St. Antoine ve Galata'da St. Pierre kiliseleri ruhbanlarını ve Dominikin Soeurs de Hcarite'lerini, Fransa, Pangaaltı'da St. Esprit ve Galata'da St. Benoit ve Beyoğlu'nda Fransa Sefareti yanındaki St. Louis Kilisesi ruhbanlarını ve Kudüs'deki Latin cemiyetini himayesi altına almışlardı. Bunların manevî şahıslarının Osmanlı Hükümeti ile olan ilişkileri Avusturya, İtalya ve Fransa hükümetlerinin İstanbul Sefaretleri veya konsoloları vasıtasıyla yerine getirilmekteydi.¹⁴ Osmanlı topraklarındaki Katolik ruhban cemiyetlerinin himaye hakkı Fransa'nındı. 1740 Kapitülasyonu ile Kudüs'ün içinde ve dışında bulunan kiliseler ile Kamame Kilisesindeki rahiplerin hâmisi Fransa idi. Oysa Katolik ruhban cemiyetleri içinde Fransa tabiiyetinde bulunmayan rahipler olmasına rağmen

10 Zekeriya Türkmen, “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışına Toplu Bir Bakış”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 6 (1995), s. 325-341.

11 Cengiz Kallek, İmtiyazat, DİA, C 22, s.242

12 , Halil İnalçık, İmtiyazat, Osmanlı Dönemi: Kapitülasyonların Karakter ve Mahiyeti, DİA, C.22, s. 244.

13 Nizamname için, *Düstur*, I.Tertip, C. I. S. 772-775.

14 Halil Cemaleddin-Hırand Asadur, *Ecanibin Memalik-i Osmaniye'de Haiz Oldukları İmtiyaz-ı Aliye*, 1331 Dersaadet, s. 543

Fransa bunların da hâmisini sayılmaktaydı. Bu hususa ilerleyen yıllarda bazı itirazlar yapılmıştır. Nitekim 4 Kasım 1901 tarihinde Ortodoks rahiplerin Katolik rahipler üzerindeki baskısı üzerine Fransa Konsolosluğu Katolik rahiplerin hâmililiğini üstlenmişti. Bunun üzerine Almanya ve İtalya tebaasında olan Katolik rahiplerin işlerine Almanya ve İtalya Konsolosları müdahale etti. II. Abdülhâmid tarafından verilen bir irade ile Almanya ve İtalya Konsoloslarının kendi tebaalarından olan rahipler üzerindeki hâmililiği kabul edilmişti. Öte yandan ruhban cemiyetleri sırf Osmanlı Devleti tebaasından oluşursa yabancı devletlerin herhangi bir hâmililiği söz konusu değildi.¹⁵

B-MİSYONERLERİN HUKUKİ HAKLARI

a-Misyonerlik Hakları

Misyonerliğin Osmanlı İmparatorluğunda en yaygın olduğu dönem olan XIX. yüzyılda bu faaliyetlerin hukuki bir dayanağı olduğu, hukuki bir zeminde faaliyet gösterildiği iddia edilebilir mi? Misyonerler kendilerinin hangi hukukî hakları olduğuna inanıyorlardı? Osmanlı coğrafyasında, Osmanlı tebaası olmayan gayrimüslimlere Hıristiyanlığı yaymak, bu konuda propaganda yapmak bir hak olarak verilmiş midir? Konu ile ilgili Osmanlı hukukî metinlerinde böyle bir hakka işaret eden ifadelerin varlığından bahsedilebilir mi? Misyonerlik çalışmalarına Osmanlı devleti nasıl bir tepki göstermiştir? Misyonerlerin çalışmaları sırasında karşılaştıkları problemler devletin hangi hukuki kurum ve mekanizmalarınca çözüme kavuşturuluyordu? Bu başlık altında yukarıdaki sorulara cevap verilmeye çalışılacaktır.

Biblelands misyoner teşkilatının otuzdokuzuncu yıllık raporunda belirtildiği üzere, bu teşkilatın yayınladığı *The Star in the East* dergisinin 45. sayısında “*Türkiye’nin Anlaşma Yükümlülükleri*” başlıklı bir makale yayınlamıştır. Bu makalede, misyonerlerin sahip olduğu haklar; genel haklar, okul kurma hakkı ve kitap dağıtım hakkı olmak üzere üç temel başlık altında toplanmıştır. Bu tür metinleri neşretmek suretiyle kendilerine bir hukukî zemin oluşturmaya çalışmışlardır. Bu hukukî zemini, Osmanlı Devleti’nin tek taraflı ilan ettiği bazı ferman ve hatt-ı hümayunlar ile çeşitli devletlere verilen kapitülasyon, imtiyaz ve karşılıklı imzalanan anlaşmalara dayandırmak istemişlerdir. Fakat misyonerlerin kendilerine göre oluşturdukları bu hukukî zemin, onların faaliyetlerinin tamamen hukuki bir çerçevede icra edildiği ve Osmanlı hukukuna uygun olduğu anlamına gelmemektedir.

15 Halil Cemaleddin-Hırand Asadur, a.g.e. s. 544.

Evangelist misyonerler, 1740 yılında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar ile 1809 yılında İngiltere'ye verilen kapitülasyonlar ve 1878 yılında imzalanan Berlin Anlaşması gibi hukukî metinlerin içinde misyonerlerin genel haklarının münderic olduğuna inanmışlardır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ve imzalanan Paris anlaşması, 1867 tarihli ferman ve 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasî'nin ilgili bölüm ve maddelerinde de misyonerlerin okul açma hakları olduğu dile getirilmiştir.¹⁶ Aşağıda İngiliz Evangelistlerin kurmuş oldukları Biblelands misyoner teşkilatının yukarıda bahsedilen konularda hukukî haklarına işaret ettiğini iddia ettikleri metinlerin ilgili bölümleri üzerinde durulacaktır.

b) Osmanlı Hukuki Metinlerinde Konunun Düzenleniş Biçimi

I-30 Mayıs 1740 Tarihli Kapitülasyon

Osmanlı Padişahı I. Mahmut ile Fransa Kralı XV. Louise'nin iktidarlardı döneminde Fransızlara verilen kapitülasyonlara ilişkin antlaşma, Sadrazam Mehmet Paşa ile Fransa'nın İstanbul elçisi Louis Sauveur Marquis de Villeneuve tarafından imzalanmıştır. Kapitülasyon metni, ağırlıklı olarak Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ekonomik konuları içermektedir. Özellikle Fransız bayraklı gemilerin Osmanlı denizlerinde ve Fransız vatandaşlarının Osmanlı topraklarında yapacakları ticari faaliyetleri ve bu ticari faaliyetten doğabilecek hukukî problemlerin çözümü ile ilgili hususları kapsamaktadır. Bu metinde yer alan ifadelerle göre Fransa'dan gelip Kudüs'ü ziyaret edenlere ve Kamame Kilisesinde bulunan ruhbanlara karışılmayacak, Fransa'ya tabi olan piskoposlar ve diğer Frenk mezhebinden olan ruhban taifesi Kudüs'ün içinde ve dışında, Kamame Kilisesinde ve ellerinde bulunan diğer kiliselerde eskiden olduğu gibi ayinlerine devam edeceklerdi. Fransa kralına tabi olan piskoposlar ve rahipler mahmî kılınp, kendilerine ait olan kiliselerde ve diğer mülklerde ayinlerine engel olunmayacaktı.¹⁷ Misyonerler Fransızlara tanınan ve daha çok ticari amaçlarla imzalanan işbu 1740 tarihli kapitülasyon anlaşmasının yukarıda anılan kısmına dayanmakta ve bu düzenlemeler neticesinde kendilerinin misyonerlik yapma haklarının olduğunu iddia etmekteydiler. Oysa 1740 Kapitülasyon antlaşmasında gayrimüslimlere tanınan ayin serbestiyeti ve rahiplere bir kısım kiliselerin yönetiminin bırakılmış olması, Osmanlı tebaası

16 MS203 Kutu: 16, The Star in The East, S. 45, January 1894, s. 8-11.

17 *Muahedat Mecmuası*, C.I, Ankara 2008, s.14-32.; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Ankara 1953.s. 93-114.

olmayan misyonerlere Osmanlı tebaası olan gayrimüslimleri başka bir din ya da mezhebe geçmeleri konusunda teşvik etme ve bu hususta propaganda yapma izni verildiği anlamına gelmemektedir. 1740 Kapitülasyon anlaşmasının diğer hükümleri arasında Osmanlı memurlarının Fransız uyruklarının evine giremeyecekleri, Fransız tabiiyetinde olanların vergiden muaf olduğu ve gümrük resminin artırılamayacağı da yer alıyordu. Osmanlılar, türlü sebeplerle bahis konusu imtiyazları yenileyerek Fransızlara vermişler ve müteakip dönemlerde bu imtiyazlar zamanla önce İngiltere'ye sonra da diğer Avrupa ülkelerine tanındı.¹⁸

Yukarda anlatılan içerikle 1740 yılında Fransa'ya verilen Kapitülasyonlar, aynı hakların daha sonra İngiltere'ye tanınması ve zamanla diğer ülkelere de şamil olması ile ortaya çıkan fiilî durum sonucunda, Avrupa ve Amerikalı Hıristiyan misyonerler tarafından kendileri için en önemli hukukî dayanak olarak kabul edilmiştir.

II-6 Ocak 1809 Tarihli İngilizlere Verilen Kapitülasyon

Bu kapitülasyon anlaşması İngiltere ile 5 Ocak 1809 tarihinde imzalanmıştır. Ahidname'nin 4. maddesinde "*tarih-i hicrinin bin seksen altı senesi evâsıt-ı cumade'l ahiresinde münakid olan ahidname şurutu*" ifadesine yer verilmektedir. IV. Mehmet zamanında İngilizlerle yapılan 1675 tarihli antlaşmaya göre; Venedik, Fransa ve Osmanlı Devleti ile dostluk üzere olan diğer Kral'lara verilen imtiyazlar bir ahitname ile İngiltere'ye de verilmişti.¹⁹ 1675 yılında İngilizlere tanınan kapitülasyonlar, daha önce 5 Haziran 1673 yılında Fransa'ya ve benzeri şartlarda Venedik'lilere verilen imtiyaz şartlarını içermekteydi. Bu imtiyazın içinde Fransızların Kudüs'ü ziyaret etmelerine izin verilmekte ve Kamame kilisesindeki ruhban sınıfına karışılmaması hususları yer almaktaydı. Sadece Fransızlar değil, Fransa bayrağı altında seyahat eden diğer Hıristiyanlar da bu izinden yararlanmaktaydılar.

İşte 1809 yılında İngilizlere verilen bu imtiyazlarda, önceki ahitname-
lere atıf yapılarak Fransızların elde ettiği imtiyazlara benzer biçimde hem kendi vatandaşlarının hem de İngiliz koruması altında olan diğer Hıristiyanların da aynı haklara sahip olduğu belirtilmiştir.²⁰

18 Zekeriya Türkmen, a.g.m., s.334.

19 Halil Cemaleddin-Hırand Asadur, a.g.e., s. 13.; Nihat Erim, a.g.e., s. 235.

20 MS203 Kutu:16, The Star in the East, S. 45, s. 3.

III-13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması

Bu antlaşma Osmanlı Devleti ile Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Fransa, Büyük Britanya, İrlanda, İtalya ve Rusya arasında imzalanmış olup 64 madde'den oluşmaktadır. Berlin Antlaşması'nın 62. maddesi, Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan gayrimüslimlerle ilgili birtakım düzenlemeler içermektedir. Bu antlaşma ile Bab-ı Ali, Osmanlı ülkesinde mevcut her çeşit mezhep ve ayinin serbest bırakılmasını ve ibadetlerin açıktan yapılmasını garanti altına almaktadır. Memalik-i Osmaniye'de hukuk-ı mülkiyede, politikada, memuriyette, sanat ve ticaretle din ve mezhep farklılığı gözetilmeyecektir. Mahkemeler nezdinde din ve mezhep ayırımı yapılmayacaktır. Hiç bir din ve mezhebin hiyerarşik ruhani yapılarına müdahale edilmeyecektir. Hangi milletten olursa olsun Osmanlı topraklarında seyahat eden ruhban sınıfına engel olunmayacaktır. Osmanlı ülkesindeki yabancı konsolos ve diplomatların dini kurumlar ve hayır kurumlarını resmen koruma hakkı olacaktır. Fransa'nın haiz olduğu hukukî ayrıcalıklar muhafaza edilip, mübarek yerler (statüko) meselesine asla zarar getirilmeyecektir. Geldikleri ülkelere bakılmaksızın Osmanlı ülkesinde bulunan Aynaroz papazlarının Berlin Anlaşması'ndan önceki emlak ve çalışma usulleri muhafaza olacaktır. Bunların hukuk ve imtiyazları korunacaktır.²¹ Berlin Antlaşması'nın bu hükümleri, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla temel yapıları oluşturulan ve esas itibarıyla tebaanın Osmanlı Devletinde hukukî olarak eşitliliğini hedefleyen sürecin devamıdır. İngiliz Protestan Misyonerleri antlaşmanın bu maddesini misyonerlik faaliyetlerinin en önemli hukukî dayanağı olarak algılamışlardır. Özellikle konsolos ve diplomatların dinî ve hayır kurumlarının resmî koruyuculuğu yetkilerine sahip olmaları, misyonerlerin gücünü ve moralini daha da artırmıştır.²² Misyonerlerin faaliyetlerine ilişkin olarak Osmanlı Devleti'nde özellikle yerel yöneticilerinin çıkarabilecekleri zorlukları ve engelleri aşmada diplomatların bu yetkileri önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, misyonerliğe dinî ve kültürel bir faaliyetin ötesinde, çok daha önemli siyasî hedefler yüklemiştir.

Misyonerlerin kendi ülkelerinin hariciyeleri tarafından desteklenmeleri, faaliyetlerini derinleştirerek yaygınlaştırmalarını sağlamıştır. Amerikan misyoner William Goodell, 21 Mayıs 1827 tarihli bir mektubunda, "İstanbul'a gidip yerleşmek için Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin düzelmesini bekliyoruz" diye yazmıştı.²³ İngiltere'nin İstanbul'daki elçisi Sir Canning 1858

21 *Muahadat Mecmuası*, C.V, Ankara 2008. 139-140.

22 MS203 Kutu:16, The Star in The East, S. 45, s. 12.

23 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 49.

yılında İstanbul'dan ayrılırken yapılan törende, İngilizlerin yanında Amerikalı misyonerler de Canning'e kendilerinin en büyük koruyucu ve yardımcısı olmasından dolayı şükranlarını sunmuşlardı.²⁴ Zira Amerikalı misyonerler 1880'li yıllara kadar İngiliz hariciyesi tarafından, bu tarihten sonra ise kendi hariciyeleri tarafından korunmuşlardı. Misyonerlere destek veren Amerikan yönetimindeki kişilerin akrabalık ilişkileri de önemliydi. Bu bağlamda Amerikan yönetiminin (1897-1901) Dışişleri Bakanı John Hay, Robert Kolejin müdürü George Washburn'un kuzeniydi. Suriye Protestan Koleji'nin müdürü Howard Bliss ise Başkan Theodoro Roosevelt'in (1901-1909) çocukluk arkadaşığıydı. Robert Kolejin kurucusu George Washburn'un kayın pederi ünlü misyoner Cyrus Hamlin, Başkan Cleveland'a (1885-89 ve 1893-97) Osmanlı karasularına savaş gemileri göndermesini söyleyerek bir gunboat diplomasisi kışkırtıcılığı yapmıştı.²⁵

Misyonerlerin faaliyetlerine karşı Osmanlı Devleti yöneticileri farklı tedbirler almıştır. Bu tedbirler cezaî nitelikte olmaktan ziyade önleyici, uyarıcı ve tembih edici şekilde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tedbirler muhataplara, coğrafyaya ve dönemlere göre farklılık göstermiştir. Misyonerler gayrimüslim Osmanlı tebaasına yönelik çalışmalarında kendilerini meşrulaştıracak alanları bulabiliyorlardı. Müslümanlara yönelik çalışmalarda ise, devlet daha farklı önleyici tedbirler almıştır. 29 Kasım 1888 tarihli bir belgede Lübnan halkından İlyas bin Konus isimli birisinin Kudüs'te Müslümanlara yönelik Protestan misyonerliği yaptığı bilgisi yer alır. Yerel hükümet tarafından tespit edilen bu kişi, derhal memleketine gönderilir. Bunun üzerine Protestan ruhani reislere Müslümanların bulunduğu köylerde misyonerlik yapılmaması hususunda tembihatta bulunulmuştur. Aynı zamanda Kudüs'te bulunan İngiliz konsolosluğuna da bir yazı yazılarak İngiliz tebaası olan misyonerlerin Müslümanlara yönelik propaganda faaliyeti yapmaması istenmiştir.²⁶ 28 Ekim 1852 tarihli bir başka belgeden anlaşıldığına göre halkı kandırarak Protestan yapmaya çalışan Abostol Derby'e gerekli tembihatta bulunulmuştur.²⁷

Alınan önlemler içinde Meşihat makamına düşen hususlar da vardı. Müslümanlara yönelik misyoner faaliyetlerin etkili olmasının nedenleri arasında medrese ve müderrislerin nitelik ve nicelik olarak eksiklikleri ve Müslüman halkın İslamî eğitimden yoksun olması da yer almaktaydı. Taşradaki

24 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 72.

25 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 22.

26 BOA., DH., MKT., 1570/53., 29. Ra. 1306.

27 BOA, A.DVN, 82/27

bazı müderrislerin yetersizlikleri, Müslüman halkın ulemaya karşı hürmet ve bağlılıklarına zarar veriyordu. Misyonerler merkezden uzak kasaba ve köylere kadar giderek buralarda yaşayan Müslüman halkın zihinlerini bulandırıcı telkinlerde bulunuyorlardı. Bu telkinlere karşı ulemanın halkı yeterince aydınlatamaması önemli problemlerin çıkmasına neden olmaktaydı. Meşihata bağlı Ders Vekili Ahmet Asım Efendi'nin gönderdiği 10.07.1900 tarihli bir belgede şu hususlar dile getirilmişti: Bursa, Konya, Ankara, Trabzon, Halep ve Şam gibi şehirler ile Kütahya, Kayseri, Tokat gibi kazalarda yeterli derecede medrese ve ulemanın olup neş-i ulûm ve eğitim yapıldığı, ancak merkezden uzak bazı kasaba ve köylerde yeterli derecede medrese ve müderris olmadığından buralardaki halka yönelik yeni medreselerin inşası ve müderrislerin tayini istenmiş, nüfusu az olan nahiye ve köylere de harcırahları ödenerek gezici ulema gönderip vaaz, nasihat ve telkin-i diyanet yapılarak Müslüman halkın zihinlerinin misyonerler tarafından bozulmasına mani olunmaya çalışılacaktı.²⁸

Bu mücadele karşılıklı olarak devam etmiş ve Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiliz ve müttefiklerine ait kiliseler hariç, tüm hayır ve misyoner kuruluşları kapatılmıştır.²⁹

c-Okul Kurma Hakları

Misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin önemli bir alanı da eğitim-öğretimdir. Başta İngiliz misyonerler olmak üzere Amerikan, Fransız, Alman, İtalyan, Rusyalı ve Avusturyalı misyonerlerin Osmanlı topraklarında okulları bulunmaktaydı. Bu okullarda genellikle gayrimüslim Osmanlı tebaası olan öğrenciler eğitim almaktaydı. Yasak olmasına rağmen II. Abdülhâmid dönemine kadar devlet kontrolü ve denetimi yetersiz olduğundan bu okullarda Müslüman Türk öğrenciler de, sayıları az da olsa, eğitim almışlardır. Misyoner okullarındaki Müslüman öğrenci sayısı II. Abdülhâmid döneminde epey azalsa bile 1908 yılından itibaren bu okullarda Müslüman öğrenciler devlet desteği ile okumaya devam etmişlerdi. Bu okullarda verilen kaliteli eğitim, bu okulların varlıklarını Osmanlı yönetimi ve toplumu karşısında meşru kılmaya katkıda bulunmuştur. 1908'den itibaren Müslüman çocuklarının bu okullarda okumaları, misyonerlerin hedeflerine Müslüman öğrencilerin de girmelerini kolaylaştırmıştı. Okulların eğitim dili bağlı olduğu gayrimüslim cemaatin veya misyonerlerin dili ile yapılmaktaydı. Bunun yanında en

28 Yıldız Tasnifi Perakende Evrak Meşihat Dairesi Maruzatı Y.PRK. MŞ. 7/23

29 BOA., HR.HMŞ.İŞO 89/8

az iki dil daha öğretilmekteydi. Osmanlı Türkçesi öğretimi de zorunlu idi.³⁰ Bu okulların açılmasının ana hedefi misyonerlik olmasına rağmen, gayrimüslim Osmanlı tebaanın zaman içerisinde milliyetçilik fikirleriyle tanışıp kendi ulusal devletlerini kurmalarında önemli katkıları olmuştur.³¹

Misyonerler, Osmanlı topraklarında okul açıp, eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunmanın kendileri için hukukî bir hak olduğuna inanmaktaydılar. 1856 Islahat Fermanı, 1865 Paris Antlaşması, 1867 tarihli ferman ve 1876 Kanun-ı Esasi metinlerinde yer alan bir kısım düzenlemeleri bu haklarının temel dayanakları olarak görmekteydiler.

I-1856 Islahat Fermanı

Misyonerlik faaliyetlerinin Islahat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra hızla artması, Evangelist İngiliz ve Amerikalı Misyonerleri'nin yayınladıkları dergi, broşür ve diğer yayınlarında bu fermanın yayınlanmasından sonra faaliyetlerinin kolaylaştığı yönünde yer alan makaleler, misyonerlerin fermanın hükümlerine verdikleri önemi göstermektedir.

11 Cemaziyelahir 1272 (28 Şubat 1856) günü ilan edilen fermana yer alan “*Devlet-i aliyemin ... her bir cemaati maarif ve hiref ve sanayie dair milletçe mektepler açmağa mezun olup...*”³² ifadesi, Osmanlı topraklarında misyonerler tarafından okul açma hakkı olarak anlaşılmıştır.³³ İleride devlet yetkilileri ile yabancı okul temsilcileri arasında çıkan anlaşmazlıklarda, yabancı okul temsilcileri fermanın bu ifadesine dayanarak okul açma haklarının olduğunu savunmuşlardır.

II-1867 Yabancı Tebaanın Arazi ve Emlak Edinmelerine İlişkin Kanun

16 Haziran 1867 tarihinde kabul edilen bir kanunla yabancılara mülk edinme hakkı tanınmıştır. “*Tebaa-i Ecnebiyyenin Emlâke Mutasarrıf*

30 Erdoğan Keskinlikç, “*Üsküdar Amerikan Kız Kolejinde Türk Öğrenciler*” Uluslararası VI. Üsküdar Sempozyumu, İstanbul 2010, s. 541-552.

31 Misyonerlerin okul faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz, Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005.

32 Düstur, I.Tertip, C.I s. 7; Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s.78-79; Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Ankara 1976, s.98-101; Suna Kili ve A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifak'tan Günümüze*, Ankara 1985, s.14-18; Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul 1976, s.11-17.

33 MS203 Kutu: 16, The Star In the East , S. 45., s. 11.

*Olmaları Hakkında Kanun*³⁴ un 5. maddesi gereğince, Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği düzenlemeyi kabul eden devletlere mensup yabancıların, istimlâk hakkından yararlanabilecekleri belirtilmiştir. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle başta Avrupalılar olmak üzere yabancılar Osmanlı Devleti sınırları içinde emlâk ve arazi satın almışlardır.³⁵ Zamanla bu kanunun uygulanmasında Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetimince bazı resmi düzenlemeler ve idari tasarruflar yapılmış olsa da yabancılar elde ettikleri emlak ve arazi üzerinde çeşitli eğitim ve sağlık kuruluşları yapmışlardır.

İstanbul'daki Amerikan sefreti tarafından Hariciye Nezareti'ne yazılan bir yazıda, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Amerikan misyonerlerinin açtıkları okulların varlıklarının resmen tanınması ve diğer ülkelerin okullarına tanınan imtiyazlara benzer şekilde bunlara da gümrük muafiyetinin verilmesi istenmişti. Sefaretin bu isteği Sadrazam'ın başkanlığında Ticaret ve Nafia, Bahriye ve Adliye Nazırlarından oluşan Encümen-i Mahsus'ta görüşülmüş ve Encümen'de alınan bu kararın Meclis-i Mahsus'ta da benimsenmesi üzerine 9 Ağustos 1904 tarihli İrade ile bu tarihe kadar 84 adet resmî ruhsatnamesi olan Amerikan okullarına sefaret tarafından talep edilen imtiyazların verilmesi hususu kabul edildi.³⁶ O tarihte Amerikan misyonerlerinin Osmanlı devleti içerisinde 279 okulu vardı.³⁷

d-Kitap Dağıtım Hakları

Misyoner okulların işlerinin düzene sokulması, çoğu zaman Osmanlı Devleti nezdinde yüksek bürokrasi ile kişisel ilişkiler gözetilerek sağlanırdı. Cyrus Hamlin Robert Kolejinde okutulmak üzere hazırladığı (Ermeni harfli Türkçe) bir matematik kitabını kişisel dostu Maarif Nazırı Ahmet Vefik Efendi'ye sunmuştu. O da bu kitabı Arap harfleriyle yayımlatarak Maarif müdürlüklerine dağıttırmıştı.³⁸ Bu konuda Osmanlı hukuki metinlerinde bazı düzenlemelere rastlanmaktadır.

I-1876 Kanun-ı Esasi

Kanun-i Esasi, 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) tarihinde on ana bölüm ve bir mevadd-ı şetta kısmı (113-119.maddeler) olmak üzere toplam 119

34 *Düstur*, I.Tertip, c.I, 1289, s.30.

35 Mutlu, a.g.e., s.19-21

36 BOA., Y.A.RES. 127/32., 27.Ca. 1322.

37 Mutlu, a.g.e., s. 311.

38 Kocabaşoğlu, a.g.e., s. 84

maddeden oluşmuş olup bir ferman ile ısdar edilmiştir. Halkı temsil eden bir kurucu meclis tarafından hazırlanmamıştır. Keza Kanun-i Esasînin kabulü için bir kurucu referandum da yapılmamıştır. Hukukî olarak Padişahın tek yanlı bir işleminden doğmuştur. Monokratik anayasa yapma usullerinden biri olan “ferman (*octroi*)” usulüyle yapılmıştır.³⁹ Kanun-ı Esasî'nin 12.madde-
desinde “*Matbuat kanun dairesinde serbesttir.*” ifadesi bulunmaktadır. Bu maddeye dayanılarak, misyonerler İncil, kitap, broşür ve seminer notu gibi dini içerikli materyal dağıtmaktaydılar. Bu materyaller ilk başlarda yurt dışından getirtilmiştir.

II–Diğer Mevzuat

1857 yılında Matbuat Nizamnamesi ile matbaalara ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir. İmparatorluk dışında basılıp getirilen kitap ve diğer dokümanlar için gümrük resmî muafiyeti tanınmıştır. Osmanlı Devleti yerli ve yabancı devlet tebaası ve muhtelif mezheplere ait bütün manastırlar, okullar, hastaneler, eczaneler, yetimhanelerin dışarıdan getirdikleri mallar için gümrük muafiyeti sağlayan bir nizamnameyi, 3 Mayıs 1865 tarihinde yayınlamıştır.⁴⁰ Matbaa açmak izne bağlı bir faaliyet olup, II.Abdülhâmid döneminde ruhsatsız matbaa açıp kitap, broşür ve benzeri evrak basımı suç kabul edilmekte idi. Bu suçu işleyenlere matbaalarının kapatılmasından başka elli me-cidiye nakit para cezası verilirdi.⁴¹

İmparatorlukta basılmış olan veya dışarıdan getirilen kitaplar Gümrük İdaresi yetkilileri tarafından incelenmekte, zararlı olduğu varsayılan kitaplara el konulmaktaydı. Dışarıda yayınlanan kitaplara yapılan muamele-
nin benzeri, İmparatorluk içinde basılmış olan ve Türkiye içinde bir yer-
den başka bir yere nakledilmiş olan kitaplara da yapılmaktaydı. Basım sana-
tının arzu edilen değişimi engellediği düşünüldüğünden dolayı İmparator-
luk içinde içeriği incelenmeden ve gerekli izin alınmadan hiçbir kitap yasal
olarak yayınlanamazdı. Dışarıdan ithal edilenler Gümrük İdaresi tarafından
incelenirdi.⁴²

Bir kitabın sonraki baskıları da incelemeye tabi tutulurdu. Özellikle kutsal kitap basılması izni konusunda hassas davranılırdı. Kutsal kitap

39 Düstur, I.Tertip, C.4, s.4.20.; Bülent Tanör, a.g.e., s.111-114.; Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, a.g.e., s.74-78.

40 Mutlu, a.g.e., s. 22; Nizamnamenin metni için, *Düstur*, I.Tertip, c.II, s. 610-617.

41 Der Asr-ı Sultan Abdülhâmid Han Gazi Ceza Kanunname-i Hümayun, Dersaadet 1300, s.

42 MS203 Kutu:16,The Star in The East S. 45, s. 12.; Mutlu, a.g.e., s. 24

basmak için ruhsat isteyenlere tebaa olup-olmamalarına bakılmaksızın inceleme sonucunda kriterlere uygun olanlara izin verilirdi. Kutsal kitap basımı Osmanlı tebaasının dini ihtiyaçlarının karşılanması, misyonerlik çalışmaları ve ticarî düşünce doğrultusunda yapılmaktaydı. Bu hususta Osmanlı arşivinde yeteri kadar belge bulmak mümkündür. 1876 yılında Agob Boyacıyan Efendi'nin Tevrat ve İncil'i Ermenice ve Türkçe olarak basmasına⁴³, İngiliz ve Amerikan Nil Kumpanyalarına Tevrat ve İncil'i Ermenice ve Türkçe basmalarına⁴⁴ ve Kitapçı Avadis'e Tevrat'tan Nübüvvet-i Danyal'ın üçüncü bölümünün Türkçe tercümesinin basımına⁴⁵ verilen ruhsatlar, bu hususta belirgin örneklerdir. Osmanlı gayrimüslim tebaasının hemen her dilinde kutsal kitapların basılmasına izin verilirdi. 1323'de Rumca harflerle Türkçe İncil ve Tevrat'tan Emsal-i Süleyman⁴⁶, 1324'de İbranice ve İspanyolca Kitab-ı Mukaddes ve Tevrat⁴⁷, Bulgarca Tevrat'ın tekvin kısmının⁴⁸, Arapça Tevrat'ın⁴⁹ basılmasına verilen izin örnekleri sayılabilir. Yapılan incelemeler sonucunda ya tahrif edildiği gerekçesiyle ya da devlet tarafından zararlı kabul edilen fikirler ihtiva ettiği gerekçesiyle tercüme metinlere basım ve dağıtım ruhsatı verilmemiştir. Amerikan Bible Şirketi'nin 1306 yılında Türkçe İncil basımı için daha önce verilen ruhsatın yenilenmesine ilişkin talebi, İncilin Türkçe olarak basımında bir takım mahzurlar olduğundan dolayı kabul edilmemiştir.⁵⁰ 1319'da İncil, Tevrat ve Zebur'dan bazı parçaların kartvizit şeklinde basılıp dağıtılması uygun olmadığından böyle kartvizitlerin postadan geçmesine izin verilmemiştir.⁵¹ Bazen de basılı metinlerin sadece sakıncalı olan kısımları çıkartılarak neşrine izin verilmiştir. İskenderiye Kütüphanesi adı ile Türkçeye tercüme edilen kitabın İncil, Tevrat, Protestanlar ve siyasete dair kısımları çıkarılmak kaydıyla tab'ına ruhsat verilmiştir⁵².

---

43 BOA. MF. MKT 30/78

44 BOA. MF. MKT 28/111

45 BOA. MF. MKT 54/90

46 BOA. MF. MKT 876/59

47 BOA. MF. MKT 913/46

48 BOA. MF. MKT 973/66

49 BOA. MF. MKT 953/37

50 BOA. MF. MKT. 101/83.

51 BOA. MF. MKT. 605/14

52 BOA. MF. MKT. 80/47

SONUÇ

Yukarıda yer verilen 30 Mayıs 1740 tarihli Fransızlara verilen Kapitülasyonlar, 6 Ocak 1809 İngiliz Kapitülasyonu ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'nın ilgili maddeleri dikkatli biçimde tetkik edildiğinde, Osmanlı Devleti sınırları içinde misyonerlik faaliyetlerinin serbest olmadığı ve Osmanlı Devletince bu işin hukukî bir hak olarak kabul edilmediği anlaşılmaktadır. Bu hukukî metinlerde verilen izinler, 1740 tarihli Kapitülasyonda Fransızlara verilen ve 1809'da diğer Avrupa ülkelerine de tanınan ve başta Kudüs olmak üzere Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan Hıristiyanlık için kutsal sayılan mekânların ziyareti ve mevcut bulunan dinî kurumların korunmasını kapsamaktadır. Berlin Antlaşması'nın yukarıda anılan ilgili maddesi ise konsolosların hukukî yetkilerini belirtmektedir. Anılan bu metinlerde açık olarak misyonerliğe yasal bir statü sağlanmamaktadır.

Fakat Tanzimat ve Islahat Fermanları gereği Osmanlı Devletince gayrimüslim tebaaya verilen okul kurma hakkından zamanla Osmanlı tebaası olmayan Hıristiyan misyonerler de yararlanmışlardır. Bu durum kanunî olmaktan ziyade fiilî bir durumdur. 1867 yılından itibaren yabancıların Osmanlı Devleti sınırları içerisinde emlak edinme hakları, adı geçen fermanlarla oluşan fiilî duruma hukukî bir boyut kazandırmıştır. 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile de ruhsatsız ve kanunsuz açılan bütün misyoner okulları yasal eğitim kurumları haline gelmiştir. Ortada hukukî bir temel olmamasına rağmen İstanbul'daki yabancı konsoloslukların etkisi, kimi Osmanlı merkez ve taşra bürokratlarının uygulamaları, mevcut mevzuat boşlukları ve bazı gayrimüslim (azınlık) okulların faaliyetleri misyonerlik çalışmalarına katkıda bulunmuştur.